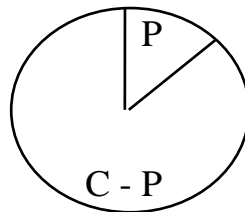

СІНЕКДАХІЧНЫЯ ПЕРААСЭНСАВАННІ

Даволі распаўсюджанай у літаратурнай мове і гаворках з’яўляецца сінекдаха – перанос з часткі на цэлае і наадварот. Сінекдахічныя пераасэнсаванні грунтуюцца не на асацыятыўных сувязях (як пры метафары), а на сумежнасці дэнататаў – адзін з’яўляецца часткай другога. Яны, як і многія семасіялагічныя працэсы, абумоўлены асіметрычнасцю моўнага знаку: адсутнасцю наймення для пэўнай рэаліі ці яе партытыва. Адным са шляхоў пераадолення гэтай асіметрычнасці з’яўляецца не ўтварэнне новай адзінкі, а сумяшчэнне ў адным слове цэласнага і партытыўнага ЛСВ. Пры сінекдасе прадугледжваюцца суадносіны *pars pro toto*, цэлага і яго партытыва (часткі). Суадносныя ЛСВ пры гэтым не зводзяцца адзін да другога, а з’яўляюцца рознымі як у якасным, так і колькасным плане. Сінекдахічныя суадносіны ЛСВ звычайна паказваюць у выглядзе формулы $P + (C - P) \varepsilon C$, дзе P – партытыў (частка), C – цэлае, ε – эпсілон (ёць).

У лінгвістычнай літаратуры да гэтага часу адсутнічае адназначна акрэсленае вызначэнне сінекдахі. Часцей за ўсё гэты паняцце разглядаецца як разнавіднасць рэгулярнай полісеміі. Праўда, некаторыя даследчыкі пашырылі сферу дзейнасці сінекдахі і аднеслі да яе шматлікія гіпанімічныя і прасторавыя суадносіны ЛСВ, а таксама выпадкі ўжывання адзіночнага ліку замест множнага (і наадварот) [Ахмакова 2005, с. 405; Шмелев 2006, с. 101–103; Бабицкене 1983, с. 13; Сальнікова 1980, с. 16]. Такое шырокае разуменне сінекдахі, пры якім аб’ядноўваюцца самыя розныя семасіялагічныя працэсы, наўрад ці можна лічыць мэтазгодным. Разгледзім некаторыя асаблівасці ў гэтых розных па прыцыпе дзеяння семантычных з’явах.

1. У адрозненне ад гіпанімічных адносін, якія засноўваюцца на сузалежнасці ў аб’ёме розных элементаў з аднолькавымі (ці падобнымі) якасцямі, сінекдаха грунтуецца на ўзаемасувязі цэлага і часткі, якія ў большасці не маюць аднолькавых ці падобных якасцей. Пры сінекдасе захоўваецца матэрыяльнае адзінства часткі і цэлага, пры гіпаніміі яно наогул адсутнічае. Калі гіпанімічную сувязь ЛСВ можна ўявіць у выглядзе ўключанай дыстрыбуцыі (круг у крузе), то пры сінекдасе суадносіны часткі і цэлага ўяўляюцца ў выглядзе круга, падзеленага на сектары (гл. Малюнак 1.9.1).

Малюнак 1.9.1 –Суадносіны часткі і цэлага ў сінекдахічных структурах

2. Ужыванне наймення пэўнай множнасці замест яго асобнага элемента (і наадварот) у радзе сэнсавых пераўтварэнняў знаходзіцца на мяжы гіпаніміі і сінекдахі. Яно грунтуецца на філасофскім супрацьпастаўленні «множнасць аднародных элементаў – элемент такой множнасці» і выражаецца формулай $M \in m_1 + m_2 + m_3 \dots$, дзе M – множнасць, $m_1, m_2, m_3 \dots$ – элементы множнасці [Кондаков 1975, с. 354–355]. Графічна гэта мадэль нагадала б гіпанімічнае ўключэнне кругоў з розніцай у колькасці малых кругоў, бо лік элементаў множнасці, па сутнасці, бясконцы. Таму такое супрацьпастаўленне ЛСВ часта паказваецца кругам з кропкамі, якія абазначаюць элементы множнасці.

3. Сінекдаху традыцыйна лічаць разнавіднасцю метаніміі. Нягледзячы на пэўнае падабенства гэтых семантычных з'яў, поўнасцю іх атаясамліваць нельга перш за ўсё па прычыне адрозненняў у механізме пераносаў: пры метаніміі ўсе семы зыходнага ЛСВ пераходзяць у структуру вытворнага ЛСВ, дзе становяцца дыферэнцыяльнымі; у сінекдахічныя ж ЛСВ пераходзіць толькі адна сема зыходнага ЛСВ, якая выконвае ролю архісемы (агульнай, родавай семы) [Бірих 1984, с. 45–47]. У адрозненне ад метаніміі, якая выступае ў якасці семантыка-сіntaxічнай з'явы, сінекдаха з'яўляецца чыста семантычнай з'явай, бо вытворныя ЛСВ не ўтвараюцца шляхам эліпсіса словазлучэнняў. Сінекдахічнымі трэба лічыць не ўсе пераносы найменняў сумежных рэалій, а толькі тыя, што прадугледжваюць сувязь *pars pro toto*: арганічную і функцыянальную суаднесенасць цэлага і яго часткі. З усіх відаў метанімічных пераносаў сінекдаха найбольш нагадвае пераасэнсаванне тыпу «матэрыял → выраб з яго», бо сам матэрыял прадугледжвае яго ўключэнне ў склад вырабу. Аднак пры метаніміі матэрыял можа змяняць сваю якасць, уступаць у розныя адносіны з іншымі інгрэдыентамі вырабу, з цяжкасцю выдзяляцца з яго. Пры сінекдасе матэрыял, як правіла, знаходзіцца ў першапачаткова зададзенай кансістэнцыі і лёгка вылучаецца са складу вырабу.

Да сінекдахі часта адносяць пераносы найменняў адзення на апранутых у яго людзе [Гл.: Пауль 1960, с. 118–119; Шмелев 2006, с. 102–103; Ефремов 1977, с. 61–71; Томилина 1984, с. 70–75; Беларуская 1994, с. 425]. Уключэнне такіх пераносаў у дзеянне сінекдахічнай формулы не зусім апраўдана, бо тут не праяўляюцца поўнасцю адносіны цэлага і яго партытыва (*pars pro toto*). Хутчэй за ўсё гэта разнавіднасць прасторавай метаніміі, пабудаванай на чыста сімвалічнай аснове [Ефремов 1977, с. 63, 65; Зубарев 1978, с. 10] ці асацыятыўна-канататыўная метафара. У лінгвістычнай літаратуры такі тып дыфузнай (сінкрэтычнай) полісеміі, у якой спалучыліся рысы метафары і метаніміі, атрымаў назву метафтаніміі [Балашова 2014 б, с. 31–36; Шарманова 2012, с. 3]. Такія пераходныя паміж метафарай і метаніміяй выпадкі навукоўцы лічаць «гібрыдам, утвораным у выніку метанімічнага пераасэнсавання сумежных элементаў аднаго домена і метафарычнага ўзаемадзеяння з канцэптuallyнымі прыметамі другога домена» [Милявская 2012, с. 6–7], новай адзінкай, якая сфарміравалася ў выніку зліцця метафары і метаніміі [Хахалова 2011, с. 211], феноменам метанімічна арыентаванай метафары [Устарханов 2006, с. 3]. Нагадаем некаторыя прыклады: *літар*.

шляпа ‘нерашучы, незнаходлівы чалавек’, **лапаць** ‘адсталы, некультурны чалавек’, *тур. лахман* ‘старая вопратка – лахмач, неакуратны чалавек’ (ТС), *маз. латун* ‘латаная адзежына – абадранец, бядняк’ (НЛГ), *клец. лахта, лахтадрына* ‘нячыстае і зношанае адзенне – жанчына, якая апранаецца абы-як’ (НЛ), *драг., мсцісл., красн. гаплюк* ‘кручок для зашпільвання адзення – малы, невялікага росту чалавек’ (ЛП; Бяльк.).

Звычайна выдзяляюць дзве разнавіднасці сінекдахі – прамую (ад часткі да цэлага) і адваротную (ад цэлага да часткі). Яны ахопліваюць значную колькасць тэматычных груп і характарызуюцца даволі ўстойлівымі адносінамі. У адпаведнасці з прыналежнасцю да той ці іншай тэматычнай групы выдзяляецца некалькі сінекдахічных мадэлей.

1. Саматычная мадэль, сінекдахічныя пераасэнсаванні ў якой ажыццяўляюцца ў кірунку «частка цела чалавека, яго орган → чалавек» (гл. таксама фрэйм «Саматычныя намінацыі»). На першы план пры гэтым вылучаюцца характаралагічныя асаблівасці чалавека (яго вонкавы выгляд, фізічны склад, унутраны стан, разумовыя здольнасці, інтэлект і інш.). Таму даволі часта другасныя ЛСВ атрымліваюць канататыўную, а таксама сацыяльна-культуралагічную накіраванасць. Параўн.: *літар. галава* ‘галава – разумны, здольны чалавек; старэйшы ў сям’і; кіраўнік’, *барада* ‘барада – чалавек з барадой’: *Сорак год назад пачаў кар’еру з таго, што загадаў адхвастаць аднаго гарадскога галаву.* (У.Караткевіч); *«Нашто ты вырывалася? Супакойся!» – загаварыла барадатая галава.* (А.Глобус); *А во гэта адтуль чалавек ідзе... Гэй, барада, чаго гэта за «месцамі» народ крычыць?* (У.Караткевіч); *Белая барада, у чырвонай рубашцы, у брыцы сядзіць.* (Я.Брыль).

У сэнсавую структуру полісеманта *морда* ўключаюцца не два, а тры ЛСВ, якія ўкладваюцца ў межы разгорнутай трохкампанентнай мадэлі «пярэдня частка галавы жывёлы → твар чалавека → чалавек»: *«Чуеш, сабачая морда? – раунуў на яго Кураглядаў. – Бягом, такую тваю, па рыдлёўку!»* (Г.Далідовіч); *Стараеся ж патрапіць. І ўсё роўна – жыцця не даюць. І майстры нашы... Дый куды ні павернешся, толькі і чуеш: морда пархатая, сьлёдачны хвост.* (М.Лынькоў); *«Ану, морда, падзяліся з людзьмі», – сказала яна мужчыну і тут жа пачала адкладваць убок сваю частку.* (Т.Шамякін); *«Якія гэ-та флейты, – спытала морда страшнавата ялейным голасам, – хто гэта тут такі музыкант? А калі – у часць?!»* (У.Караткевіч).

Па гэтай мадэлі актыўна ўтвараюцца другасныя ЛСВ у дыялектных словах, якія пашыраюць семантычны дыяпазон полісемантаў і ахопліваюць практычна ўсе саматызмы, параўн.: *зэльв. лятарня* ‘галава – чалавек з вялікай галавой’ (Сцяц., I), *стаўб. галамоўза* ‘вялікая лысая галава – чалавек з такой галавой’ (ЖС), *мёр. нос* ‘нос – чалавек з вялікім носам’ (ЗНС; ЖНС), *мсцісл. пуздрá* ‘наздра, храпа – тоўсты чалавек’ (Бяльк.), *тур. лоб* ‘лоб – чалавек моцнага целаскладу’ (ТС), *мсцісл. зявала* ‘рот, зяпа – крыкун’ (Юрч., II), *шчуч. рэйдало* ‘рот – чалавек, які многа гаворыць’ (НЛ), *мёр. ляпа* ‘пашча – вялікі крыкун’ (ЗНС), *зэльв. луна* ‘губа – губаты чалавек’ (Сцяц., I),

паст. **каршэнь** ‘карак – стары чалавек’ (СП), мсцісл. **праўша** ‘правая рука – той, хто дзейнічае правай рукою’ (Юрч.,II), пух., шчуч. **ляўша** ‘левая рука (у ляўшы) – ляўша’ (СП), мсцісл. **бэрла** ‘шырокі твар – чалавек з шырокім сытым тварам’ (Юрч.,II), сл. **лантух** ‘жывот – трыбухаты чалавек’ (НСл.), тур. **тэльбух** ‘жывот – тоўсты чалавек’ (ТС), глус. **юкла** ‘вялікі абвіслы жывот – чалавек з вялікім жыватом’ (Янк.,III), чэрв. **начван** ‘вялікае пуза – хлопчык ці дзяўчынка з вялікім пузам’ (Шат.), мёр. **клульдзюк** ‘страўнік – тоўсты, брухаты чалавек’ (ЗНС), ваўк. **еча** ‘стрававод – сварлівы чалавек’ (СП), зэльв. **почка** ‘нырка – малая жанчына’ (Сцяц.,I).

У другасных ЛСВ субстантыва **сэрца** ўтрымліваецца інфармацыя пра чалавека як носьбіта пэўных рыс характару і душэўных якасцей. Метафара ў гэтым выпадку набывае статус пэўнага сімвала, ад якога адыходзяць бясконцыя радыусы ці светлавыя цэнтры, нараджаючыя разнастайныя прамяні [Вышеславцев 1990, с.62–64]. Параўн.: *Святое сэрца, што кахала мяне, не аддам броду.* (К.Кірэенка); *«Маладое сэрца павінна жыць у весялосці», – думаў Усяслаў.* (Л.Дайнека); *Хто не згадае светлыя сны, смутак і малітвы закаханага сэрца.* (К.Тарасёў); *Выпраменьваць дабрыню здольна толькі добрае, бясхмарна-чыстае сэрца.* (М.Арочка); *Вось знайшлося мужае сэрца, якое плюнула ў вочы смерці і адышло ў нябыт, не запляміўшы годнасці чалавечай, славы зямлі сваёй.* (М.Лынькоў); *Ратуйце ад бяздушных робатаў юнае ўражлівае сэрца.* (А.Гарадзіцкі); *Адказнасць настаўніка за трыццаць ці сорок доверлівых сэрцаў, якія гатовы слухаць цябе, праложыць у душы навечно след глыбокі.* (А.Пальчэўскі).

Па прычыне змен у экстралінгвістычнай рэальнасці не вельмі распаўсюджаным у беларускай мове лічыцца сінекдахічы перанос «язык → палонны, якога спецыяльна захопліваюць, каб атрымаць неабходныя звесткі аб праціўніку»: *Можна было б наладзіць засаду, узяць языка... А цяпер як возьмеш? Цяпер яго самога можна ўзяць замест языка* (В.Быкаў); *Нам загадалі край ляска прайсці ўздоўж і поперак, дабыць, прывесці «языка» – якога-небудзь опера.* (М.Калачынскі).

2. «Дрэва ці расліна → іх плады» (літар. *груша, ліва, вішня, агрэст, рабіна (арабіна), дзічка, маліна, буякі*). Параўн. таксама мсцісл. **паляўка** ‘яблыня-дзічка – яе плады’ (Юрч.,I), кір. **ляскоўка** ‘дзікая лясная яблыня – плод гэтай яблыні’ (НС), тур. **дуля** ‘груша добрага гатунку – яе плод’ (ТС), жытк., добр., б.-каш. **шаўкавіца** ‘куст тутайніку – ягада’ (МСГ). Гэта ж формула захоўваецца і ў многіх вытворных адзінках тыпу *арэшына, крушыніна, малініна, парэччына, вішніна, ігрушына, рабініна, слівіна, дуліна, гарэшніна* (НСл.; Касп.). Суфікс *-ін-*, ускладняючы марфемную структуру полісемантаў, уносіць у іх семантычную структуру адценне сінгулятыўнасці (адзінкавасці).

Да гэтага тыпу сінекдахі можна аднесці і пераносы «агародныя расліны – караняплоды гэтых раслін» (літар. *морква, бульба, бручка, буракі, рэпа, радыска, цыбуля* і інш.).

3. Разнавіднасцю папярэдняй мадэлі з’яўляюцца сінекдахічныя пераасэнсаванні «расліны, збожжавыя → іх насенне, зерне»: літар. **ячмень**,

пианіца, авёс, жыта, грэчка, фасоль, мак, свісл., лун. грыка ‘грэчка – зерне гэтай расліны’ (БДС), *віл. дзермыза* ‘дзераза – насенне дзеразы’ (СП), *гродз. кіюха* ‘рагоз – насенная шышка рагозу’ (СП), *лях. калач* ‘тс’ (СП). Суадносіны часткі і цэлага ў гэтай групе захоўваюцца і ў большасці вытворных адзінак з суфіксам *-ін-* (*лубініна, пасоліна, пианічына, ічмініна*) (НСл.).

У гэту ж групу можна ўключыць пераасэнсаванні тыпу «расліна – расцвіўшая кветка, галінка гэтых раслін» (*літар. ружа, півоня, вяргіня, бэз*).

4. «Дрэва (куст) → яго ветка, сцябло». У гэтай групе адзначаюцца пераважна вытворныя полісеманты з суфіксамі *-ін-*, *-нік*, якія ўносяць у семантычную структуру полісемантаў значэнне адзінкавасці і зборнасці. Параўн.: *гродз. сасніна* ‘сасна – галінка сасны’ (СП), *воран., астр. ёдла* ‘елка – яловыя лапкі’ (СП), *мёр. ядленчына* ‘адзін куст ядлоўцу – адно сцябло ядлоўцу’ (НСл), *мёр. шпур’агышына* ‘адзін куст спаржы – адна галінка спаржы’ (НСл), *в.-дзв. елажнік* ‘яловы лес – яловыя лапкі’ (СП).

Непасрэдна да гэтай групы прымыкаюць пераасэнсаванні «дрэва ці яго галіна → знятая з іх кара»: *тур., навагр. ліпа* ‘ліпа – кара з ліпы’ (ТС; СП), *тур. ліпнік* ‘ліпняк, ліпавы зараснік – ліпавыя лыкі, кара’ (ТС), *тур., наст., барыс., brasл., красн., карэл. лут* ‘лазовы або ліпавы дубец, прыгодны для здымання кары на лыкі – кара (лыка) з ліпы, маладой ляшчыны’ (СП; ТС; Бяльк.), *хоц. вязок* ‘малады вяз – кара вяза’ (Бяльк.), *абл. луцце* ‘маладыя гонкія ліпы – лыка маладых ліп’ (ТСБМ).

5. «Звер → яго футра»: *літар. ліс, ліса, бабёр, пясец, нутрыя, андатра* і інш. Уключэнне гэтай мадэлі ў разрад сінекдахічнай заканамернасці ўмоўнае, бо вытворныя ЛСВ часцей за ўсё дапускаюць іншае выражэнне часткі цэлага – ужо апрацаванае і вырабленае футра (ці скура). Таму не выпадкова ў гэтую мадэль уключаецца і трэці кампанент «выраб з футра, скуры (звычайна адзенне)», пераўтвараючы яе з двухчленнай у мнагачленную. Ўбыста сінекдахічная формула, такім чынам, пераўтвараецца ў сінкрэтычную, якая сумяшчае ў сабе элементы сінекдахі і метанімічнага пераносу («нутрыял → выраб з яго», параўн.: *літар. бабёр* ‘звер – футра гэтага зверу – адзенне з такога футра’, *красн. апоек* ‘адкормленае цяля – вырабленае цялячая скура’ (Бяльк.).

6. «Часткі, дэталі транспартных сродкаў → транспартныя сродкі». Сінекдахічная формула ў гэтай тэматычнай групе з’яўляецца найбольш актыўнай, дзейснай, праяўляецца, як правіла, у прамой і адваротнай разнавіднасцях [Гл.: Старычонок 1997, с. 268–270].

У аснову сінекдахічнага пераносу звычайна кладуцца канструкцыйныя асаблівасці дэнатата, яго прызначэнне. Так, назвы вязаных і шырокіх саней узніклі ад назвы характэрнай дэталі гэтага зімовага віду транспарту – рамы – дзвюх-трох змацаваных жэрдак, якія рабілі сані шырэйшымі, больш умяшчальнымі. Параўн.: *літар. развалы* ‘рама з трох жэрдак, якая кладзецца на сані для большай умяшчальнасці – нізкія і шырокія сані з такой рамай’, *лаг., чэрв., бярэз., маладз., пух., іўеў., в.-дзв., мёр., карэл. лагожы* ‘рама для

саней – выязныя сані’ (СП; СГЦ; ЖНС ; БДС; Стар.), *смарг. рагуці* ‘дзве жэрдкі, змацаваныя папярочнай планкай, якія кладуцца на сані – шырокія сані’ (СП; БДС; Стар.), *воран. пацярка* ‘развалы ў санях – выязныя сані’ (СП), *лях. курач* ‘прыстасаванне для пашырэння плошчы саней – сані з бакавымі жэрдкамі’ (СП), *іўеў., карэл. курачнік* ‘збітыя трохкутнія драбінкі, якія кладуцца зімой на сані – зімні вазок’ (Сцяшк., II).

Назва *драбіны* ‘характэрная частка калёс для перавозкі сена, саломы’ паслужыла асновай для ўзнікнення сінекдахічнага ЛСВ ‘калёсы, воз’: *параўн. літар. драбіны* ‘рашотчатыя бакі ў калёсах – сялянскія калёсы з рашотчатымі бакамі’. Прыкладамі ўтварэння назваў транспартных сродкаў па іх спецыфічнай дэталі, частцы могуць служыць *чэrv., стаўб., астр., зэльв., воран., кобр., пруж. скрыня* ‘скрыня, якая ўстанаўліваецца на калёсах пры перавозцы мукі, мякіны і інш. – калёсы са скрыняй’ (Стар.; ЛП), *віц. ко́раб* ‘сплеченая з саломы ці лубу карзіна – калёсы з такой карзінай’ (Стар.; Касп.), *брэсц., малар. гара* ‘скрынка, якая ставіцца на воз пры перавозцы бульбы, зерня – воз з такой скрынкай’ (НСл.), *брэсц., ів., драг. полунышок* ‘пляцёнка, якая кладзецца на воз; прыстасаванне для сядзення на возе – воз’ (ДСБ), *зэльв. гняёнкі* ‘дошкі, якія кладуцца на калёсы пры вывазцы гною – калёсы для вывазкі гною’ (Сцяц., II; Сцяшк., БДС), *зэльв. рашворка* ‘доўгая жэрдка, якая злучае задок воза з перадком – калёсы для перавозкі дроў’ (Сцяц., II, III), *кап. трайня* ‘трайня ў возе – калёсы для перавозкі лесу’ (Стар.), *віл., дзярж., стаўб., хойн. айм., лун., пруж. копані, копанікі (капанікі)* ‘палазы з дрэва, выкапаныя з каранем – сані з такімі палазамі’ (СП; Янк., II; Яўс.; СГЦ; МС; МС; Стар.), *воран., астр., брэсц. казырок* ‘шчыток у санях – сані з такім шчыткам’ (Стар.; СП).

Вялікае значэнне ў працэсе семантычнага пераасэнсавання адыгрываюць не толькі асаблівасці ў канструкцыі транспартных сродкаў, але і спецыфіка іх частак, дэталей. Так, лексема *дронг (дронк)* у беларускіх гаворках мае значэнне ‘трайня ў калёсах’ (ЛАБНГ, III; БДС; Стар.). Гэта частка воза ўласціва ўсім яго разнавіднасцям, але ў калёсах для перавозкі лесу яна мае больш выцягнутую форму, з адтулінай на канцы, можа рассоўвацца. Спецыфіка гэтай часткі калёс з’явілася асновай для назвы саміх калёс (*брасл., докш.*). У вілейскіх і браслаўскіх гаворках слова *дронг (дронк)* называе ‘канец трайні, які выступае за задняй падушкай’ і ‘адтуліну ў задняй частцы падушкі, куды ўстаўляецца трайня’ (Стар.). Сінекдахічная формула ў такім выпадку пераўтвараецца ў трохчленную і ўключае ў сябе кампаненты «частка часткі ← частка цэлага → цэлае». Аналагічнай з’яўляецца формула сінекдахічнага пераносу ЛСВ у полісеманта *кывулі*: 1) *зэльв., свісл.* ‘крывыя палкі, якія ахопліваюць задні канец бервяна пры яго перавозцы на калёсах’; 2) *навагр., зэльв., сл., астр., іўеў., дзятл., бял., ганц.* ‘задняя частка воза з дзвюма выгнутымі палкамі’; 3) *валож., клец., ваўк., навагр., свісл., бял., стол.* ‘калёсы для перавозкі доўгага бярвення’ (Сцяшк., I; Сцяц., I, III; БДС; НЛ; ЖНС ; Стар. МС; СП).

Спецыфіку свайго выражэння мае сінекдахічная формула полісеманта *панарад*. У яго семантычнай структуры аб’яднаны 7 ЛСВ: 1) *чэrv., валож.,*

лєп., брасл., глыб. ‘калєсы, воз’; 2) лїтар. ‘каркас, аснова калєс’; 3) раг., касц., карэл., мёр., уш. ‘камплєкт колаў для воза’; 4) пєтр., полац., бєш. ‘драбіна ў возе’; 5) лєп. ‘кузаў у возе’; 6). чашн. ‘задняя частка калєс’; 7) бєш. ‘вузгалаўе’ (Шат.; Касп.; СП; МСГ; Стар.). Аб’яднаўшы 3 – 7 ЛСВ у групу ‘частка асновы калєс’, сїнекдахїчная формула прыме наступнае выразьнє: «част- ка часткі ← частка цэлага → цэлае». Калї ж палїчыць, што 3 – 7 ЛСВ звязваюцца з першым напраму, а не праз пасрэднїцтва 2-га ЛСВ, то формула сїнекдахїчнага пераносу прыме двухчлєннае выразьнє тыпу «частка (2 – 7 ЛСВ) → цэлае (1 ЛСВ)» (гл. Схему 1.9.1).

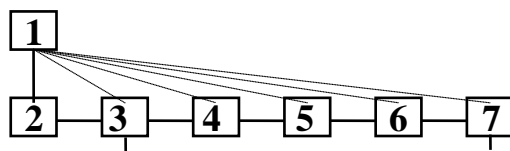

Схема 1.9.1 – Сэнсавая структура полісеманта *панарос*

Адваротныя пераносы з цэлага на частку ў транспартнай лексіцы менш актыўныя, прадстаўлены толькі некалькімі прыкладамі. Параўн.: **вазок** 1) лїтар. ‘воз; выязныя сані’; 2) нар., жлоб., раг., пєтр. ‘драбіна ў выязной павозцы’ (Стар.), **гарба** 1) гом., лоеў., сєтк., брасл., малар. ‘вялікі воз’; 2) добр., гом. ‘драбіны ў возе, сплєценыя шырокіх прутуў’ (Стар.), **кары** 1) лїтар. ‘сані’; 2) лїтар. ‘калєсы’; 3) смарг. ‘палазы-копанікі’; 4) дзятл. ‘трайня ў возе’; 5) ветк. ‘скрыны на калєсах’ (Стар.), брэсц. **свэрдо** 1) ‘трайня ў возе’; 2) ‘раздвоены канец трайні’ (НСл.).

Разнавіднасць сїнекдахїчнага пераносу «частка → цэлае» даволї выразна выявілася ў пачэскіх найменнях вупражы, параўн.: **ярмо, ярмец, бовкун** ‘ярмо на аднаго вата – верхняя гарызантальная частка такога ярма’ (ЛП), **біч, бізун, бїтог, кнут, пуга** ‘бізун – раменная ці вяровачная яго частка’ (ЛП).

7. «Памішканне, дом → яго частка»: гродз., навагр., лоеў. **хата** ‘дом – пакой’ (СП, д.Л, МСГ), воран., смарг. **кватэра** ‘хата – кватэра ў агульным доме’ (СП), пур. **хлеў** ‘хлеў – адгароджаная частка хлява для свїней, авечак’ (ТС), малар. **стодол** ‘гаспадарчы будынак, хлеў – частка ў гаспадарчым будынку, адведзеная для малацьбы’ (ЛП). Перанос з цэлага на частку адзначаны ў чэрвенскіх гаворках, параўн. **пакой** ‘пакой – палац’ (Шат.).

8. «Прылады працы → іх часткі». У гэтай тэматычнай групе рэалїі, як правїла, складаюцца з дзвюх і больш частак, аб’яднаных у адно цэлае. Пры сїнекдахїчным пераносе акцэнт можа рабіцца як на партытыў (частку прадмета), так і на ўвесь прадмет, назвы якіх ўзаемазамяняюцца, параўн.: пін., бяроз. **ра́ла** ‘частка сахі – саха’ (БДС), віц. **ворчык** ‘прыстасаванне для прыпрэжкі каня, ворчык – крук, жалезная частка ворчыка’ (Касп.), палєс. **сєрп** ‘сєрп – жалезная частка сярпа’ (ЛП), воран., іўеў. **бомка** ‘кола-рычаг – дэталъ рычага’ (СП), палєс. **стаціва** ‘кросны – дзве палавінкі рам у кроснах’ (ЛП), малар., лях. **станок** ‘самапралка – яе частка (дзве стойкі, памїж якімі

знаходзіцца кола) (ЛП), пін., лун. **поцесь** ‘прасніца – дэталі у прасніцы, да якой прывязваецца кудзеля’ (БДС).

9. Формула сінекдахічнага пераносу распаўсюджваецца і на іншыя тэматычныя групы (назвы частак збудаванняў, прадметаў дамашняга ўжытку, адзення, посуду, ежы і інш.). Параўн.: палес. **страха** ‘саламяная страха – частка страхі, што звісае над сцяной’ (ЛП), віл., смарг. **комін** ‘комің – адтуліна ў коміне, праз якую выходзіць дым’ (СП), брэсц., малар. **наставка** ‘вулей на дрэве – верхняя частка вулея’ (ДСБ), палес. **казырок** ‘шапка, фуражка – яе казырок’ (ЛП), віц. **бравэрка** ‘верхняя мужчынская вопратка, паліто – каўнер паліто’ (Касп.), зэльв. **батарэйка** ‘ліхтарык – батарэйка да ліхтарыка’ (Сцяц.,Ш), полац. **вуда** ‘вуда – лёска’ (ЗНС), гом., брэсц. **чаранок** (**чарэн’е**) ‘гліняная пасудзіна – аскепкі глінянага посуду’ (ЗНС), петр. **кулідка** ‘булка хлеба – адрэзаны кавалак хлеба’ (ЛП).

Сінекдахічныя пераасэнсаванні праяўляюцца і ў іншых варыяцыях («частка рэльефу – рэльеф», «частка гульні – гульня», «частка твора – твор», «голас – чалавек (звычайна спявак) з такім голасам» і інш.), якія часцей выкарыстоўваюцца ў літаратурнай мове: «*Чорт зое, што гэта, – сказаў бас – Падазроная нейкая гісторыя... А ўсё ж прэгожа, га?*». (А.Жураўскі); *Тэнар глядзеў на мяне ўчора на рэпэтыцыі зграханымі вачыма.* (А.Жураўскі); *Дзіцячы грубаваты голас зграчыў ціха.* (К.Чорны).

У радзе выпадкаў сінекдахічныя ЛСВ выяўляюцца ў межах складаных структур, якія спалучаюць у сабе як сінекдахічныя, так і метафарычныя кірункі сэнсавага развіцця, параўн.: **брыль** 1) *літар.* ‘капялюш’; 2) *літар.* ‘казырок шапкі’; 3) *кір.* ‘палі капелюша’; 4) *літар.* ‘стрэшка над уваходам’; 5) *дзятл.* ‘шчыток у санях’; 6) *лук., чэрв., петр., маз., в.-дзв.* ‘прымурак, пяколак’; 7) *барыс.* ‘фальбона’; 8) *жлоб.* ‘здор’; 9) *лельч.* ‘лыч’ (СП; МСГ; ЗНС; БДС; СГЦ) (гл. Схему 1.9.2).

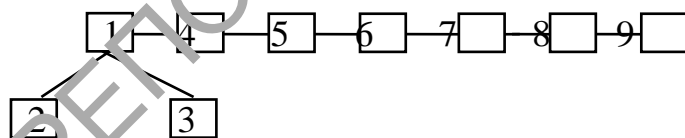

Схема 1.9.2 – Сэнсавая структура полісеманта **брыль**

Сінекдахічныя ЛСВ могуць сумяшчацца з метафарычнымі і метанімічнымі ЛСВ і ўтвараць радыяльныя структуры, асобныя інгрэдыенты якіх звычайна рэалізуюць патэнцыяльныя магчымасці далейшага сэнсавага развіцця слова. Так, у структуры полісеманта **хата** першасны ЛСВ не толькі суадносіцца з 2-ім – 5-ым, але і ўтварае свой семантычны рад метафарычнага кірунку; параўн.: **хата** 1) *літар.* ‘жылая сялянская пабудова’; 2) *літар.* ‘асобная сям’я’; 3) *літар.* ‘унутраная частка такой пабудовы (пакой, кватэра, памяшканне)’; 4) *літар.* ‘падлога (з дошак або глінабітная)’; 5) *зэльв.* ‘гарышча’; 6) *літар.* ‘птушынае гняздо’; 7) *іўеў.* ‘ракавіна’ (Сцяц.,І; Сцяц.,ІІІ) (гл. Схему 1.9.3).

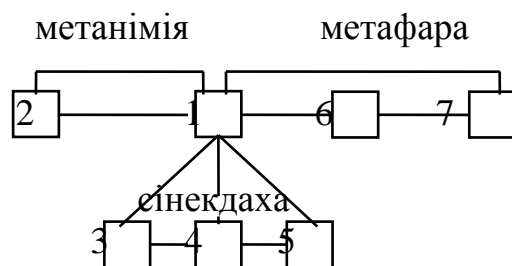

Схема 1.9.3 – Сэнсавая структура полісеманта *хата*

Такім чынам, сінекдахічныя ЛСВ прадугледжваюць арганічную і функцыянальную суаднесенасць часткі і цэлага і ў большай ступені з'яўляюцца спецыфічнай рысай многіх дыялектных кантынуумаў, пашыраючы сферу распаўсюджвання гэтай з'явы на многія лексіка-тэматычныя разрады слоў. У літаратурнай мове сінекдахічныя пераасэнсаванні акрэсліваюцца невялікай колькасцю субстантываў, у сэнсавых структурах якіх сінкрэтычна выкарыстоўваюцца і ЛСВ метафарычнай, метанімічнай і іншай сэнсавай скіраванасці.

Такім чынам, імплікацыйныя пераасэнсаванні, шырока прадстаўленыя ў гаворках і літаратурнай мове, уяўляюць з сябе канкрэтныя рэалізацыі даволі абагуленай і схематычнай мадэлі, заснаванай на сумежнасці найменняў прадметаў і з'яў рэчаіснасці ў прасторы і часе. Нягледзячы на пэўнае падабенства гэтых семантычных з'яў, кожная з іх мае свае спецыфічныя асаблівасці і поўнасцю атаясамліваць іх нельга. Метанімія і сінекдаха адрозніваюцца не семантычным, сінтаксічным, дэнататыўным і функцыянальным узроўнямі. Метанімічныя пераасэнсаванні, у параўнанні з сінекдахічнымі, больш дынамічныя, рэгулярныя і прадуктыўныя. Механізм утварэння метанімічных ЛСВ прадугледжвае перанос усіх сем зыходнага значэння ў структуру вытворнага, дзе яны становяцца дыферэнцыяльнымі. Пры сінекдасе вытворны ЛСВ грунтуецца на адной семе зыходнага ЛСВ, якая выконвае ролю архісемы. Сінекдаха, у адрозненне ад метаніміі, не з'яўляецца семантыка-сінтаксічнай з'явай, бо новыя ЛСВ не могуць утварацца на аснове эліпсіса словазлучэнняў. Сінекдахічнымі неабходна лічыць толькі тыя пераносы найменняў сумежных рэалій, якія прадугледжваюць суадносінны *pars pro toto* (арганічную і функцыянальную сувязь часткі і цэлага). Таму інтэрпрэтацыя пераносаў тыпу «адзенне → апранутая ў яго асоба», «пэўная множнасць → яе асобныя элементы» ў якасці сінекдахічных не зусім апраўданая, бо тут поўнасцю не праяўляюцца адносінны цэлага і часткі, парушаецца прымета цэласнасці, злітнасці, матэрыяльнага адзінства суадносных з ЛСВ рэалій. Такія пераносы (у залежнасці ад канкрэтнай сэнсавай скіраванасці) неабходна лічыць разнавіднасцямі прасторавай метаніміі ці асацыятыўна-канататыўнымі метафарамі.

Структуры з адносіннамі сумежнасці ахопліваюць значную колькасць прадметна-тэматычных груп (найменні чалавека і яго частак, бытавых

прадметаў, посуду, ёмістасцей, адзення, транспартных сродкаў, дрэў і раслін, прадпрыемстваў, арганізацый і інш.) і характарызуюцца даволі ўстойлівымі адносінамі. Найбольш пашыранымі з'яўляюцца разнавіднасці прасторавай, тэмпаральнай, каўзальнай і атрыбутыўнай метаніміі («ёмістасць → колькасць рэчыва, якое змяшчаецца ў ёй», «матэрыял → выраб з яго», памяшканне → тое, што ў ім змяшчаецца», «месца (населены пункт) → сукупнасць яго жыхароў», «месца (населены пункт) → матэрыяльны прадмет, харчовы прадукт, выраблены ў ім», «частка цела чалавека → дэталі адзення, якая размяшчаецца на ёй», «пэўны час сутак → напрамак свету → мясцовасць (краіна), размешчаная ў гэтым напрамку», «дзеянне → вынік дзеяння» («аб'ект дзеяння», «суб'ект дзеяння», «сродак дзеяння», «месца дзеяння»), «пэўная якасць → суб'ект, якому ўласціва такая якасць»), а таксама саматычныя, «фітанімічныя» і «транспартныя» сінекдахі («частка цела чалавека, яго орган → чалавек», «дрэва → яго плоды», «дрэва (куст) → яго ветка, сцябло, кветка», «звер → яго футра»).

Метанімічныя і сінекдахічныя пераносы ў гаворках і літаратурнай мове характарызуюцца ізаморфнасцю. Адрозненні прыватнага парадку звязаны перш за ўсё з фактамі вузкай, лакальнай замацаванасці асобных ЛСВ, з варыятыўнасцю мадэлі, што, наогул, абумоўлена тэрытарыяльным фактарам, які адсутнічае ў літаратурнай мове. Несумадзенні ў сэнсавых напаяўненнях формул тлумачацца і варыятыўнасцю экстралінгвістычнай асновы (напрыклад, рознай дэнататыўнай суаднесенасцю ЛСВ у некаторых найменнях посуду, прылад працы, частак цела чалавека, транспартных сродкаў, адсутнасцю адзінства і дакладнасці ў метралагічных ЛСВ і інш.). Апелятывы ў розных дыялектных кантынуумах характарызуюцца сэнсавымі, функцыянальнымі і сацыяльна-канататыўнымі асаблівасцямі, іншай семантычнай напаяўненасцю схемы «імя₁ → імя₂», якая можа ўключаць не два, а тры інгрэденты («імя₁ → мянушка → імя₂»), а таксама залежнасцю мадыфікацый лексічнай адзінкі ад яе марфемнага і фанетычнага складу.

Тыповая форма выражэння метаніміі і сінекдахі – полісеманты з нешырокай семантычнай парадыгмай. Звычайна гэта двухкампанентная структуры, ЛСВ якіх могуць развівацца як у прамым, так і адваротным кірунках. Так, двухбаковасць рэалізацыі семантычнай формулы назіраецца ў трансфармацыях «месца ↔ пэўны аб'ект», «свята (урачыстасць, абрад) ↔ тое, што з гэтым святам суадносіцца», «пэўны час ↔ ежа для спажывання ў гэты час», «частка, дэталі транспартнага сродку ↔ транспартны сродак» і інш. У радзе выпадкаў структуры з адносінамі сумежнасці характарызуюцца кантамінаванымі (сінкрэтычнымі, дыфузнымі) формамі праяўлення, якія спалучаюць у сабе элементы разнавіднасцей метаніміі, сінекдахі, метафары і гіпаніміі.